

О. Я. Бриська,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ МЕТОДИ МИКОЛИ ЗЕРОВА

У статті розглядається питання методології перекладу М. Зерова, розробленої у його теоретичних працях і втіленої на практиці. Здійснюється огляд його теоретичних праць щодо питання методів перекладання та головних принципів його роботи над поетичним перекладом, простежено кореляцію між його поглядами і сучасною комунікативною теорією релевантності. На основі зразку перекладної німецької поезії проілюстровано застосування теоретичних принципів майстра, одного із першовідкривачів українського перекладознавства.

Ключові слова: *перекладознавство, переклад поезії, теорія перекладу, метод перекладання, жанрово-стилістична домінанта, стиль перекладу, поетика перекладача, кодування, декодування, теорія релевантності.*

У статье рассматриваются вопросы методологии перевода М. Зерова, разработанные в его теоретических работах и примененных на практике. Рассматриваются его теоретические работы по вопросу методов перевода и главных принципов его работы над переводом поэзии, прослеживаются соответствия между его взглядами и современной коммуникативной теорией релевантности. На примере переводного немецкого стиха продемонстрировано использование теоретических принципов мастера, одного из первооткрывателей украинского переводоведения.

Ключевые слова: *переводоведение, поэтический перевод, теория перевода, метод перевода, жанрово-стилистическая доминанта, стиль перевода, поэтика переводчика, кодирование, декодирование, теория релевантности.*

The article presents historical and theoretical conclusions as to the methodology of translation by Mykola Zerov elaborated in his theoretical works and realized in practice. His theoretical works that deal with the issue of the method and main principles of translation are outlined, analyzed and compared with modern the theory of relevance. One of his translations is viewed from the angle of implantating his theoretical principles of poetic translation.

Key words: *translation studies, poetry translation, the theory of translation, method of translation, genre and stylistic dominant feature, the style of translation, poetics of translation, coding, decoding, theory of relevance.*

Висвітлення поетики Миколи Костьовича Зерова як перекладача, що творив та утверджував основи методології українського перекладу у ХХ столітті, є надзвичайно вагомим завданням сучасного перекладознавства, у якому і сьогодні продовжується започаткована ним традиція.

Метод перекладу в контексті його теоретичних бачень тлумачити надзвичайно складно. Адже, за відсутністю конкретної теоретичної бази та термінології чимало тверджень є дещо хаотичними або ж суперечливими чи просто очевидними із сучасного погляду. Доречним видається визначити певні рамки, у межах яких ми можемо розглядати методологію перекладу М. Зерова. Передусім, його теоретичні судження про переклад важливо розглядати з погляду сучасності, адже традиція, започаткована ним, все ще продовжується і відповідає базовим параметрам сучасного бачення адекватного перекладу, звичайно, у дещо досконалішій формі. Метою даної праці є довести актуальність і зрілість поглядів М. Зерова, критика та теоретика, що жив у працював на початку минулого століття, коли українське перекладознавство було все ще у зародковому стані.

Методи перекладу є центральним поняттям в теорії та критиці перекладу. Їхня сукупність у кожному окремому випадку осмислюється як модель процесу перекладу, а саме як спосіб її актуалізації [8, с. 30]. Під час формування перекладацької справи у кожній національній літературі такі моделі демонструють установки різного ступеню засвоєння іншомовного тексту. Одночасно, за різних умов доступу до оригінального тексту та знань мови, а також характеру похідного тексту (оригінального, вторинного, тобто перекладу чи підрядника) у процесі роботи трапляються як усвідомлені, так і неусвідомлені відхилення, які і слугують критеріями жанрів перекладу у історичній перспективі сьогодні. Жанр оригінального тексту є неминучим вказівником для перекладача щодо структурно-формальних параметрів перекладу та його функціонального призначення. Таким чином, жанр тексту стає однією із незмінних констант, у якій провідне значення він відводить поняттю стилю. Жанрово-стилістична відповідність оригінального тексту і перекладу є основою, на якій теоретик будує своє формулювання власне перекладу. Отже, взаємозв'язаність оригінального та перекладного жанрів є однією із провідних ознак бачення еволюції літератури за М. Зеровим. Історик перекладу синтетично пов'язує поняття перекладної та оригінальної літератури. Будучи серед першопрохідців у галузі жанрології перекладу, він у своїх історико-літературних працях розрізняє жанри української перекладної літератури, кристалізуючи поняття власне перекладу. Зрозуміло, що у сучасному баченні оригінальні та перекладні жанри розрізняють за різними параметрами, однак у науковому доробку М. Зерова обґрунтовано заснування жанру власне перекладу, а отже саме розуміння перекладної літератури як незалежної підсистеми, де за ієрархією та часовим критерієм знаходить своє місце кожна інтерпретація та оригінальний твір: період трагедії, напівтрагедії і пародії та власне перекладу. Характерно, що таку еволюцію, мабуть, проходить кожен жанр, перебуваючи на стадії започаткування у межах певної літератури. Яскравим прикладом уніфікованого підходу до жанру та походження жанру оригінальної літератури є стаття М. Зерова «Аполог в українській літературі ХІХ – ХХвв». Головним завданням автора є розглянути етапи еволюції жанру байки в українській літературі. Автор вказує на прикру відсутність теоретичного обґрунтування жанрової різноманітності перекладної літератури [3, с. 94]. Такий стан справ змушує автора взяти до уваги загальноприйняту думку та на основі своїх міркувань у даному аспекті окреслити певну норму. М. Зеров вважає необхідним вивести критерій розподілу як єдиний спосіб оцінити рівень засвоєння іншомовного зразка даного жанру, майстерність певного автора, а найголо-

вніше – визначити походження та ступінь оригінальності українських зразків байки: «Тому, коли Грінченко, порівнявши опрацювання теми «Грошежня» у Глібова і в Гребінки, приходиться до висновку, що перше з них скоріше підходить під поняття перекладу (оскільки в ньому краще збережено деталі фабульні, ритмічні й синтаксичні), ми з його висновком рахуємось; рахуємось ми і з В. Горленком, коли він, порівнявши байки Глібова з байками Старицького, віддає перевагу Глібову, як з погляду більшої оригінальності, так і з погляду більшої невимушеності та «народності» мови» [3, с. 949]. Таким чином, станом на 1930 р. критеріями творів, які науковець вважає доречним відносити до жанру власне переклад є: дотримання фабули оригіналу; відтворення ритмо-синтаксичних особливостей оригіналу; суб'єктивне прочитання та відтворення; невимушеність мови перекладу у її тісному зв'язку з цільовою традицією.

У світлі розгляду різних жанрів перекладу М. Зеров робить певні висновки щодо критеріїв власне перекладу та показує, що адаптаційні прийоми безпосередньо залежать від норми перекладу певного періоду у національній літературі і не є причиною відносити такий цільовий текст до іншого жанру перекладу. Ця думка є надзвичайно далекоглядного і відповідає сучасному розумінню відхилень від оригінального тексту. Так, сьогодні певні адаптації розглядають як ідіостилеві ознаки методу перекладу та вважають їх концептуальними тобто такими, що, виявляючи ознаки стратегії, стають своєрідним принципом, та зрештою творять стиль перекладача.

Провідним поняттям методології перекладу є адекватність першотвору та перекладу. Очевидно, розуміння поняття теж мало своє зародкове тлумачення та еволюціонувало, однак, вже у перекладацькій теорії та практиці Миколи Зерова простежуємо його чітке усвідомлення та цілеспрямовану працю у цьому напрямку. У процесі огляду літературознавчих та перекладознавчих праць Миколи Зерова виявляється чітко структурована позиція щодо процесу перекладу. Звучать певні застереження, що можна класифікувати за двома етапами роботи з іншомовним текстом – суб'єктивного прочитання іншомовного тексту із врахуванням прагматичного компонента, тобто контексту (виявлення текстових та позатекстових особливостей) та інтерпретації для створення цільового тексту. Адекватності перекладу у результаті процесу створення власне перекладу, можна досягнути, на думку науковця, через максимальну відповідність змістових та стилістичних елементів. Тобто відповідність стилю забезпечує адекватність перекладу, якщо було максимально збережено і передано змістові характеристики. Одночасно, деякі формально-стилістичні елементи тексту перекладу не можуть мати ідеальної відповідності до оригіналу, оскільки існують об'єктивні причини відмінності мов та культур. Таким чином, у тексті перекладу мають поєднуватись як ознаки сучасної української стилістики, які роблять текст впізнаваним для цільового читача та створюють ефект оригінальності при читанні мовою перекладу, так і певні структурні і смислові елементи першотвору, які вказують на іноземне походження тексту, локалізуючи його у просторі та часі. Формально-стилістична відповідність оригіналу покликана створювати ефект очуднення, надаючи свіжості звучання звичним поетичним елементам, розширюючи стилістику цільової мови та літератури, однак лише до певної міри, переконаний теоретик. Як ідентифікувати такі ознаки і що відтворювати, а що трансформувати, -- це провідне питання адекватності перекладу, на яке М. Зеров дає відповідь: жанрово-стилістична домінанта та естетичний стрижень першотвору допомагають встановити ієрархію ознак, які отримують варіантний чи інваріантний статус у процесі перекладу.

У вивченні текстових та позатекстових особливостей оригіналу чітко проглядається позиція цілісного прочитання, результатом якого має стати глибоке розуміння оригіналу та його історико-культурного контексту, про яке говорили його російські сучасники А. Федеров, И. Анненский та ін. Найважливішим М. Зеров вважає визначення домінантних та периферійних особливостей оригінального тексту, серед яких рекомендує звернути особливу увагу на максимально адекватне відтворення перших, а щодо других – відтворювати частково через компенсацію чи вилучати з тексту взагалі, у наслідок суб'єктивного прочитання [2, с. 615]. За загальним переконанням теоретика, суб'єктивізм у трактуванні оригіналу – позитивне явище за двох умов: дотримання міри віддалення від тексту оригіналу та подолання протилежної загрози – калькування та дослівності, тобто явищ, що неодмінно спричиняють надмірне адаптування до цільової культури чи обтяження тексту нехарактерними елементами. Очевидно, дотримання міри – поняття досить суб'єктивне, а отже вимагає певного уточнення. Своєрідними рамками в концепції М. Зерова є загальні вимоги до віршованого перекладу, висвітлені у його програмній теоретичній праці. Їх можна класифікувати як загальні домінантні ознаки тексту, які теж отримують тлумачення як інваріантні, так і варіантні. Таким чином, максимально збереженими щодо оригінального тексту мають бути стилістичний реєстр перекладу, ефонічні особливості твору та природне звучання цільового тексту. До ознак, які можуть зазнавати певних видозмін та адаптацій у процесі перекладу є тропи та фігури першотвору, а також просодія оригінального тексту. Аспект цілісності у методології досягнення адекватності перекладу, на думку Миколи Зерова, має вирішальне значення як на етапі прочитання, так і в процесі творення перекладу. Адже дослідник перекладу переконаний, що лише цілісне сприйняття тексту оригіналу, базоване на ерудиції, допомагає перекладачеві розрізнити домінантні на периферійні риси тексту, що у процесі перекладу безпосередньо впливають на правильний вибір методу. М. Зеров посилається на російського перекладача та критика І. Анненського щодо сприйняття тексту як цілості, на основі якої слід будувати ієрархію інваріантних та варіантних особливостей [3, с. 615]. Таким чином, стверджується про необхідність когнітивного та комунікативного принципу сприйняття перекладного тексту [12]. Повідомлення має поєднувати інформацію відому сприймачеві і нову, розширюючи діапазон сприйняття, що зрештою і є кінцевою метою повідомлення будь-якої інформації. Тим часом, необхідно будь-яким чином забезпечити комунікативність повідомлення, тобто його доступність для цільового сприймача [12]. Хоча деякі із прийомів перекладу М. Зерова сьогодні сприймаються як відхилення, беззаперечним є той факт, що йому вдалось досягнути комунікативного та когнітивного принципів сприйняття тексту, майстерно звертаючись до досвіду

та мовної компетентності цільового читача, він зумів донести інформацію та підтекст творів тисячолітньої давнини [12].

Стверджуючи про суб'єктивізм інтерпретації, він визнає, що система текстових ознак не є ієрархічно однаковою для кожного перекладача, чим утворює творче начало перекладацького процесу. М. Зеров переконаний, що переклад без будь-яких індивідуальних ознак та такий, який по-рабськи наслідує оригінал – це твір позбавлений художньо-естетичної цілісності, а отже неадекватний оригіналові [3, с. 615]. Хоча цю думку йому не вдалось розвинути масштабніше, можемо лише відзначити далекоглядність його висновку про надзвичайно вагомий роль індивідуального стилю перекладача.

Індивідуальний стиль, поетика, передбачає творче використання загальнолітературної мови автором, який має свої особисті ідейно-естетичні погляди [9, с. 3]. Відповідно, індивідуальний стиль перекладача – це творче використання ним загальнолітературної цільової мови, покладене на його ідейно-естетичні переконання, очевидно, у певних межах встановлених оригіналом, спрямоване на відтворення системи змістової та жанрово-стилістичної канви оригінального твору. Питання мови перекладу виявляється у нерозривному зв'язку з адекватністю перекладу. Для М. Зерова критерієм виступає стилістична відповідність та естетика мови перекладу, заснована на високій мовній компетентності та майстерності перекладача. Принагідно слід зауважити, що поетична форма у перекладацькій парадигмі перекладацької творчості М. Зерова хоч і поступово, та все ж набуває чітких джерелоцентричних ознак: «Загального поширення набуло переконання, що кожного поета треба перекладати засобами його поезики, по змозі намагаючися ввести читача у сферу хай навіть незвичних для нього ритмів та образів» [2, с. 645]. Таким чином, закономірними видаються сучасні твердження перекладознавців про обробку змістово-сміслових характеристик тексту до тієї міри, якої вимагає від перекладача відтворення особливостей його поетичної форми (метричної системи, мелодійного малюнка, системи римування) [4, р. 95].

Діалектика домінуючого та периферійного в тексті, а також індивідуальний підхід до їхнього відтворення неминуче приводять до питання трансформацій у процесі перекладу. У методології перекладу Г. Кочура, послідовника та учня М. Зерова, перекладознавець О. Чередниченко розрізняє цілу сукупність структурних та ідеологічних адаптаційних перекладацьких прийомів, застосованих з метою досягнення адекватності перекладу у сучасному трактуванні жанру власне перекладу. Серед найпоширеніших заміни елементів першотвору (синонімічного, гіпо- та гіпреонімічного та антонімічного характеру), вилучення окремих елементів та додавання нових [7, с. 43]. Очевидно, що адаптації такого плану простежуємо і в перекладацькому доробку М. Зерова, часто у значно більшій мірі, однак чітко прочитується єдність методу у здійсненні таких адаптацій відповідно до окреслених вище позицій. Попри об'єктивну неминучість різного виду трансформації, слід зазначити, що адаптація є одночасно й інструментом для досягнення природного звучання та читабельності перекладу, його популяризації для цільового читача, що доводить перекладацька спадщина М. Зерова. Таким чином, вважаю доцільним паралельно розглядати структурно-ідеологічний характер адаптації. Здійснюючи адаптацію елементів образної структурної канви оригіналу, перекладачам вдається одночасно актуалізувати і його смислово-контекстуальний зміст, і апелювати до українського світогляду, що формувався століттями, таким чином звертаючись до сокровенного українському читачеві.

Цікавим прикладом адаптаційних прийомів, здійснених задля природного звучання німецької поезії українською мовою є переклади короткої поезії Й.-В. Гете «Хто лише муку зна, муку кохання», що їх здійснили обидва перекладачі:

Оригінал	Переклад М. Зерова	Переклад Г. Кочура
Nur wer die Sehnsucht kennt Weisst, was ich leide! Alein und abgetrennt Vone aller Freude, Seh ich ans Firmament Nach jener Seite.	Хто лише муку зна, муку кохання, Лиш той пізнав до дна моє страждання! Сам я без втіхи й сна смутний блукаю..	Хто лише муку зна, Жагу кохання, Лиш той відчув донна Мої страждання!
Ach! Der mich liebt und kennt Ist in der Weite. Es schwindelt mir, es brennt Mein Eigenweide. Nur wer die Sehnsucht kennt, Weiss, was ich leide! [11, с. 163]	Хто мене любить, зна, в дальньому краю. Душа моя смутна в огні страждання... Хто лиш кохав, той зна жагу кохання!.. [1, с. 434]	Сам я без втіхи й сна, Смутний, блукаю, Хто любить мене й зна – Той в дальнім краю. Горить душа смутна В огні страждання. Лиш хот кохав, той зна Мої страждання [4, с. 164]

Центральний концепт німецького оригіналу *Sehnsucht* – надзвичайно різнобічний і відповідно залишає простір для тлумачення. Провідними компонентами його структури є *безперервний пошук, прагнення, нестримне бажання*, що межує з *одержимістю, смутком, туга*, пов'язана з неможливістю заволодіти чимось. Ядром концепту є *сильне бажання, прагнення*. Периферійними структурними елементами є *нескінченність, смуток, постійний пошук*, часто ірраціонального характеру [10]. У даному вірші вербалізація концепту відбувається у межах прийому обрамлення, що складається з двох ідентичних структур та вказує на романтичний асоціативний контекст, що зазнає змін у обох перекладах неокласиків. Натомість спостерігаємо одночасно конкретизацію оригінального концепту, й актуалізацію потенційно впізнаваного асоціативного компоненту для українського читача – *прагнення, жаги кохання* [6]. Таким чином, відбувається експлікація, суб'єктивне

тлумачення – семантична компресія, яка тягне за собою обмеження концептуального простору оригіналу, що в обох варіантах неокласиків вербалізовано двома лексемами замість однієї: *мука – жага кохання*. Про свідомо адаптаційний характер такого тлумачення свідчить втрата обрамлення оригіналу, що має однакову лексико-синтаксичну структуру на початку і в кінці оригінальної поезії. Переважає експлікаційно-компресивний підхід, що вносить до тексту нові семантично насичені та яскраві українські лексеми *кохання, кохав*. Подібної адаптації зазнає словесний образ *Eingeweide*, що тлумачиться перекладачами традиційно близьким для українського світогляду образом-символом *душа*, очевидно у наслідок розвитку поняття *es brennt*. Певні трансформації, які відбуваються у процесі перекладу неокласиків, одночасно демонструють джерелоцентризм у плані відтворення глибинного смислу поезії через його часткову експлікацію, а з іншого боку, виражальні засоби, застосовані у перекладах, апелюють до українського читача великою мірою завдяки їхній питомо національній наповненості, таким чином досягаючи максимального комунікативного ефекту за теорією релевантності.

Отже, у теорії перекладу Миколи Зерова щодо методології з одного боку слід відзначити помітну еволюцію поглядів та послідовність у дотриманні започаткованої традиції двовекторності перекладацького методу – джерелоцентризму та комунікативної адаптації цільового тексту, дотримуючись когнітивного та комунікативного принципу релевантності тексту.

Література:

1. Зеров М. К. Твори: У 2 т. / Упоряд. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезії. Переклади. – 843 с.
2. Зеров М. Твори : у 2 т. / М. Зеров ; упор. Г. Кочур, Д. Павличко. – 1990. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – 601 с.
3. Зеров М. Українське письменство / М. Зеров ; упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с.
4. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця ХІХ до початку ХХІ століття (на матеріалі перекладів англійської поезії та поетичної драми) : навчальний посібник / Л. В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 495 с.
5. Кочур Г. Третє відлуння : поетичні переклади / Г. Кочур ; упоряд. А. Г. Кочур. – К. : Рада, 2000. – 552 с.
6. Словарь украинского языка : в 4 т. / собр. ред. журн. «Киевская старина» ; [ред. Б. Д. Гринченко]. – К. : [б. в.], 1907-1908. – Т. 1-4.
7. Творчість Григорія Кочура у контексті української культури ХХІ віку: до 100-річчя від дня народження Майстра : матеріали ІV Міжнародної наукової конференції 15-17 лист. 2008 р. / М-во освіти і науки України, Акад. наук Вищ. шк. України [та ін.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. – 2009. – 328 с.
8. Тороп П. Тотальний переклад / П. Тороп. – Тарту : Из-во Тартутского университета. – 1995. – 171 с.
9. Шаргай І. С. Значення понять стиль та жанру для перекладацької інтерпретації [Електронний ресурс] / І. С. Шаргай // Вісник Запорізького державного університету. – 2001. – № 4. – 6 с.
10. Режим доступу до видання : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1924.pdf>
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg von der Dudenredaktion. – 5., überarb. Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien-Zürich : Dudenverlag, 2003. – 1892 s.
12. Goethe J.W. Gedichte / J. W. Goethe. München : Wilhelm Goldman Verl., 1964. – 370 s.
13. Unger Ch. An introduction to relevance theory [Електронний ресурс] / Ch. Ungar // On the cognitive role of genre: a relevance-theoretic perspective [PhD thesis]. – London, 2001. – P. 19-29.
14. Режим доступу до книги : <https://mail.jaars.org/~bt/rtintro.pdf>